

SHAYBONIYLAR DAVLATINING XALQARO MUNOSABATLARI VA TASHQI SIYOSATI

Bazarov Bunyodbek Bekmurod o'g'li

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand Davlat Universiteti, Magistratura markazi,
70220402-Etnogenez (o'zbek xalqining etnik tarixi)
magistratura mutaxassisligi bitiruvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23126132>

Annotatsiya. Ushbu tezisda XV asr oxiri – XVI asr davomida Movarounnahrda hukmronlik qilgan Shayboniylar davlatining xalqaro munosabatlari va tashqi siyosati tahlil qilinadi.

Shayboniylar davlatining tashkil topishi natijasida Markaziy Osiyoning siyosiy xaritasida muhim o'zgarishlar yuz bergan. Ayniqsa, Muhammad Shayboniyxon davrida Movarounnahr, Xuroson va Xorazm uchun olib borilgan kurashlar, Safoviylar davlati bilan siyosiy-harbiy qarama-qarshiliklar, Boburiylar bilan diplomatik munosabatlar, Rossiya bilan savdo-elchilik aloqalari hamda qozoq xonlari bilan hududiy munosabatlar Shayboniylar tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlarini tashkil etgan. Tadqiqotda tarixiy manbalar va zamonaviy ilmiy adabiyotlar asosida Shayboniylarning tashqi siyosati hududiy xavfsizlik, savdo yo'llarini nazorat qilish va siyosiy ta'sir doirasini kengaytirish omillari bilan bog'liq bo'lganligi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: Shayboniylar, Muhammad Shayboniyxon, Abdullaxon II, Movarounnahr, Xuroson, Safoviylar, Boburiylar, Rossiya, Qozoq xonligi, diplomatiya, elchilik, savdo, xalqaro munosabatlar.

Kirish

XV asr oxiri – XVI asr boshlarida Markaziy Osiyoda yuz bergan siyosiy jarayonlar mintaqaning keyingi tarixiy taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Temuriylar davlatining siyosiy jihatdan zaiflashuvi natijasida Movarounnahr uchun kurash kuchaydi.

Ana shunday sharoitda Muhammad Shayboniyxon boshchiligidagi o'zbek qabilalari Movarounnahr hududlarini egallab, yangi siyosiy sulola – Shayboniylar hokimiyatiga asos soldilar. XVI asr boshlarida Movarounnahrda Shayboniylar hukmronligining qaror topishi Markaziy Osiyoda yangi xalqaro-siyosiy vaziyatni yuzaga keltirdi¹.

Shayboniyxonning Samarqand, Buxoro, Toshkent, Farg'ona va boshqa hududlarni egallashi uning tashqi siyosatini faqat Movarounnahr doirasi bilan cheklanib qolmasligiga sabab bo'ldi.

Uning siyosiy manfaatlari Xuroson, Xorazm va Eron hududlari bilan ham bevosita bog'liq edi. Shu sababli Shayboniylar davrida Safoviylar davlati bilan raqobat, Bobur bilan siyosiy kurash, qozoq xonlari bilan hududiy munosabatlar hamda keyingi davrda Rossiya bilan savdo-diplomatik aloqalar muhim ahamiyat kasb etdi.

Asosiy qism

Muhammad Shayboniyxonning siyosiy faoliyati dastlab Movarounnahrni egallash va Temuriylar hukmronligiga barham berish bilan bog'liq bo'lgan.

¹Semenov A.A. Pervye Sheybanidy i borba za Maverannahr. – Stalinabad, 1954. – S. 109–115.

1500–1501-yillarda Samarqandning egallanishi Shayboniylarning Movarounnahrda siyosiy mavqeini mustahkamladi.

Keyingi harbiy yurishlar natijasida Buxoro, Toshkent, Fargʻona va boshqa hududlar ham Shayboniylar tasarrufiga oʻtdi².

Shayboniynonning tashqi siyosatida Xuroson alohida oʻrin egallagan. Xuroson oʻsha davrda nafaqat siyosiy, balki iqtisodiy va madaniy jihatdan ham strategik hudud hisoblangan.

Hiro, Mashhad va Marv kabi shaharlar savdo yoʻllari kesishgan muhim markazlar edi. Shu sababli Shayboniynonning Xurosonga yurishlari uning mintaqadagi siyosiy taʼsirini kengaytirishga qaratilgan edi.

Biroq XVI asr boshlarida Xuroson hududida Safaviylar davlati kuchayib bordi. Shoh Ismoil I tomonidan Safaviylar davlatining tashkil etilishi Shayboniylar bilan yangi siyosiy raqobatning yuzaga kelishiga olib keldi. Tadqiqotchilar Shayboniylar va Safaviylar oʻrtasidagi qarama-qarshilikni dastlab hududiy-siyosiy raqobat sifatida baholaydilar; keyinchalik bu qarama-qarshilikda sunniylik va shialik omili ham muhim oʻrin egallagan³.

1510-yilda Marv yaqinidagi jangda Muhammad Shayboniynon qoʻshini Shoh Ismoil Safaviy qoʻshinidan magʻlubiyatga uchradi va Shayboniynon halok boʻldi. Natijada Xurosonning katta qismi Safaviylar nazoratiga oʻtdi. Bu voqea XVI asr boshidagi Markaziy Osiyo xalqaro munosabatlarida muhim burilish boʻldi⁴.

Shayboniylar davlatining tashqi siyosatida Safaviylar bilan munosabatlar eng muhim yoʻnalishlardan biri boʻlgan. Ikki davlat oʻrtasidagi raqobat, avvalo, Xuroson va Amudaryoning janubidagi hududlar ustidan nazorat masalasi bilan bogʻliq edi.

Safaviylar Xurosonni oʻz siyosiy taʼsir doirasiga kiritishga intilgan boʻlsa, Shayboniylar ushbu hududni Movarounnahr xavfsizligi va iqtisodiy manfaatlari uchun muhim deb hisoblaganlar. Shuning uchun XVI asr davomida Buxoro xonligi bilan Safaviylar oʻrtasida Xuroson uchun kurashlar takrorlanib turgan.

Abdullaxon II davrida ham Safaviylar bilan munosabatlar tashqi siyosatning asosiy masalalaridan biri boʻlib qoldi. Abdullaxon II Xurosondagi siyosiy taʼsirni kengaytirishga harakat qilgan va ayrim davrlarda Hiro, Mashhad hamda boshqa hududlarga nisbatan oʻz nazoratini oʻrnatgan. Shu bilan birga, Eron bilan munosabatlar faqat harbiy qarama-qarshilikdan iborat boʻlmay, savdo va diplomatik aloqalarni ham oʻz ichiga olgan⁵.

Shayboniylar davrida Hindiston bilan munosabatlar ham mintaqaviy xalqaro siyosatning muhim tarkibiy qismi boʻlgan. Zahiriddin Muhammad Boburning Movarounnahr uchun olib borgan kurashlari Shayboniynon bilan bevosita siyosiy va harbiy raqobatni yuzaga keltirdi.

Keyinchalik Boburning Hindistonda Boburiylar imperiyasiga asos solishi ikki davlat oʻrtasidagi munosabatlarning yangi bosqichini boshlab berdi.

XVI asrning ikkinchi yarmida Abdullaxon II Hindistondagi Boburiylar hukmdori Akbar bilan diplomatik aloqalar oʻrnatishga intildi.

²Semenov A.A. Shaybani-khan i zavoyevaniye im imperii Timuridov. – Stalinabad, 1954. – S. 39–60.

³Ismoilov L.E. The Military-Political Confrontation of the Safavids and Sheibanids in Maverannahr at the Beginning of the 16th Century. – 2020. – P. 70–79.

⁴Semenov A.A. Shaybani-khan i zavoyevaniye im imperii Timuridov. – Stalinabad, 1954. – S. 78–83

⁵Alimova R. Torgovo-ekonomicheskoye svyazi Bukharskogo khanstva s Iranom v XVI–XVII vv. // Vostokovedeniye. – 2021. – № 2. – S. 145–152.

Bunda Safoviylarga qarshi umumiy manfaatlar muhim omillardan biri bo'lgan. XVI asrda Markaziy Osiyo va Hindiston o'rtasidagi siyosiy munosabatlar bilan bir qatorda savdo, madaniy va diplomatik aloqalar ham rivojlangan⁶.

Hindiston bilan munosabatlarda savdo yo'llari ham muhim ahamiyat kasb etgan. Markaziy Osiyo orqali Hindiston, Eron va boshqa mamlakatlarni bog'lovchi savdo yo'llari mavjud bo'lib, ularning xavfsizligi va nazorati davlatlarning iqtisodiy manfaatlarini bilan chambarchas bog'liq edi.

XVI asrning ikkinchi yarmidan boshlab Buxoro xonligining Rossiya bilan munosabatlari sezilarli darajada faollashdi. Bu jarayonda savdo manfaatlarini, ayniqsa, Markaziy Osiyo orqali Sharq mamlakatlari bilan aloqalarni rivojlantirish masalasi muhim o'rin tutgan.

1558–1559-yillarda ingliz savdogari va diplomati Antoniy Jenkinsonning Buxoroga kelishi Markaziy Osiyoning xalqaro savdo tizimidagi mavqeiini ko'rsatib beruvchi muhim voqealardan biridir. Jenkinson o'z safarida Buxoro, savdo yo'llari va mahalliy siyosiy-iqtisodiy sharoit haqida qimmatli ma'lumotlar qoldirgan⁷.

Rossiya bilan munosabatlar esa elchilik almashinuvi va savdo aloqalarining rivojlanishi orqali mustahkamlangan. M.Yu. Yuldashev tadqiqotida XVI–XVII asrlarda O'rta Osiyo davlatlari bilan Rossiya o'rtasidagi savdo va elchilik munosabatlarining shakllanishi tahlil qilinib, Buxoro xonligining Rossiya bilan aloqalari iqtisodiy manfaatlar bilan chambarchas bog'liq bo'lganligi ko'rsatiladi⁸.

Shunday qilib, Shayboniylar davrining oxirlariga kelib Rossiya bilan diplomatik aloqalar Buxoro xonligi tashqi siyosatining alohida yo'nalishiga aylandi.

Shayboniylar tashqi siyosatida Dashti Qipchoq va Qozoq xonligi bilan munosabatlar ham muhim o'rin egallagan. Bu munosabatlarda, ayniqsa, Sirdaryo bo'yidagi shaharlar va savdo yo'llari ustidan nazorat masalasi muhim edi.

Turkiston, Sayram, Sauran va boshqa shaharlarga egalik qilish masalasi Shayboniylar va qozoq xonlari o'rtasidagi raqobatning asosiy sabablaridan biri bo'lgan. Ushbu hududlar siyosiy jihatdan muhim bo'lishi bilan birga, savdo va iqtisodiy aloqalar uchun ham katta ahamiyatga ega edi⁹. Abdullaxon II davrida qozoq xonlari bilan munosabatlar yanada keskinlashgan. Ayniqsa, Tavakkalxon bilan bo'lgan qarama-qarshilik Shayboniylar davlatining so'nggi davridagi siyosiy vaziyatga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Tadqiqot natijalari

Tadqiqot davomida Shayboniylar davridagi xalqaro munosabatlarning quyidagi jihatlari aniqlandi:

Birinchidan, Shayboniylar davlatining tashkil topishi Markaziy Osiyodagi mavjud siyosiy muvozanatni o'zgartirdi. Temuriylar siyosiy hukmronligining zaiflashishi natijasida Movarounnahrda yangi sulola shakllandi.

Ikkinchidan, Muhammad Shayboniyxon davrida tashqi siyosatning asosiy maqsadlaridan biri Movarounnahrni birlashtirish va Xuroson hududlarida siyosiy ta'sirni kuchaytirish bo'lgan.

⁶ Nizamutdinov I.G. Iz istorii sredneaziatsko-indiyskikh otnosheniy (IX–XVIII vv.). – Tashkent, 1969. – S. 48–50.

⁷ Jenkinson A. Puteshestviye v Srednyuyu Aziyu v 1558–1560 gg. // Angliyskiye puteshhestvenniki v Moskovskom gosudarstve v XVI veke. – M.: OGIZ, 1937. – S. 185–186.

⁸ Yuldashev M.Yu. K istorii torgovoykh i posolskikh svyazey Sredney Azii s Rossiyey v XVI–XVII vv. – Tashkent, 1964. – S. 18–19.

⁹ Semenov A.A. Pervye Sheybanidy i borba za Maverannahr. – Stalinabad, 1954. – S. 109–150.

Bu siyosat Safaviylar davlatining manfaatlari bilan to'qnashgan.

Uchinchidan, Shayboniylar va Safaviylar o'rtasidagi raqobat XVI asr Markaziy Osiyo xalqaro munosabatlarning eng muhim omillaridan biriga aylandi. Bu qarama-qarshilikda hududiy, iqtisodiy va diniy omillar o'zaro bog'liq holda namoyon bo'lgan.

To'rtinchidan, XVI asrning ikkinchi yarmida Buxoro xonligining Hindiston va Rossiya bilan diplomatik hamda savdo munosabatlari faollashgan. Bu esa Shayboniylar davlatining xalqaro aloqalari faqat qo'shni davlatlar bilan urush va hududiy raqobat doirasida qolmaganligini ko'rsatadi.

Beshinchidan, xalqaro savdo yo'llarini nazorat qilish Shayboniylar tashqi siyosatining iqtisodiy asoslaridan biri bo'lgan. Buxoro, Samarqand, Toshkent va Xuroson shaharlari xalqaro savdo tizimida muhim o'rin egallagan.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Shayboniylar davrida Markaziy Osiyoda xalqaro munosabatlarning yangi tizimi shakllandi. XVI asr boshlarida Muhammad Shayboniyxonning Movarounnahrni egallashi natijasida mintaqada yangi siyosiy kuch – Shayboniylar davlati vujudga keldi.

Shayboniylarning tashqi siyosati, avvalo, hududiy yaxlitlikni ta'minlash, siyosiy ta'sir doirasini kengaytirish, strategik shaharlar va savdo yo'llarini nazorat qilishga qaratilgan edi. Safaviylar bilan Xuroson uchun kurashlar, Boburiylar bilan diplomatik munosabatlar, qozoq xonlari bilan hududiy raqobat hamda Rossiya bilan savdo-elchilik aloqalari ushbu tashqi siyosatning asosiy yo'nalishlarini tashkil etdi. Shayboniylar davri xalqaro munosabatlarning o'ziga xos jihati shundaki, harbiy kuch va hududiy raqobat diplomatiya hamda savdo aloqalari bilan birga olib borilgan. Shu sababli XVI asrda Buxoro xonligi Markaziy Osiyodagi muhim siyosiy markazlardan biriga aylangan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Semenov A.A. Shaybani-khan i zavoyevaniye im imperii Timuridov // Materialy po istorii tadzhikov i uzbekov Sredney Azii. – Stalinabad: AN TadzhSSR, 1954. – S. 39–83.
2. Semenov A.A. Pervye Sheybanidy i borba za Maverannahr // Materialy po istorii tadzhikov i uzbekov Sredney Azii. – Stalinabad: AN TadzhSSR, 1954. – S. 109–150.
3. Ismoilov L.E. The Military-Political Confrontation of the Safavids and Sheibanids in Maverannahr at the Beginning of the 16th Century // The Bulletin of Irkutsk State University. Series History. – 2020. – Vol. 33. – P. 70–79.
4. Yuldashev M.Yu. K istorii trgovyykh i posolskikh svyazey Sredney Azii s Rossiyey v XVI–XVII vv. – Tashkent, 1964. – S. 18–19.
5. Nizamutdinov I.G. Iz istorii sredneaziatsko-indiyskikh otnosheniy (IX–XVIII vv.). – Tashkent: Uzbekistan, 1969. – S. 48–50.
6. Alimova R. Torgovo-ekonomicheskkiye svyazi Bukharskogo khanstva s Iranom v XVI–XVII vv. // Vostokovedeniye. – 2021. – № 2. – S. 145–152.
7. Hofiz Tanish Buxoriy. Abdullanoma (Sharafnomayi shohiy).
8. History of Civilizations of Central Asia. Vol. 5: Development in Contrast, from the Sixteenth to the Mid-Nineteenth Century. – Paris: UNESCO Publishing, 2003. – 936 p.